

ŠIAULIŲ APSKRITIES POVILO VIŠINSKIO VIEŠOSIOS BIBLIOTEKOS SENOSIOS KNYGOS

NIJOLIA KASPARAVIČIENĖ

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka
Aušros al. 62, LT-76235 Šiauliai, Lietuva
El. paštas: n.kasparaviciene@savb.lt

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio biblioteka įsteigta 1950 metais. Pradinio fondo ji neturėjo. Šiaulių viešosios bibliotekos „Bibliotekos fondo judėjimo knygos“ 1-oje dalyje „Knygų, brošiūrų ir žurnalų gavimas“ pirmojo įrašo data – 1950 m. lapkričio 9 d. Iš šių šaltinių sužinome, kad iš bibliotekų kolektoariaus gauta 1635 egzemplioriai knygų, kurių vertė 12 759 rubliai 27 kapeikos. 1951 metų sausio 1 dieną bibliotekos fonde buvo 5364 egzemplioriai dokumentų.

1955 metais bibliotekoje pradėtas kaupti kraštotyrisinis fondas. Pildant kartotekas apie Šiaulius ieškota šaltinių ir senuosiuose leidiniuose. Per tuometinį miesto laikraštį „Raudonoji vėliava“ kreiptasi į miesto gyventojus su prašymu paskolinti aprašymui ar dovanoti bibliotekai senųjų leidinių [4; 5]. Daug vertingų dokumentų bibliotekai padovanojo Vincas Vaitekūnas, Vladas Zdzichauskis, Juozas Naujalis, Marija Povylienė, Zita Čepaitienė, Peliksas Bugailiškis ir kiti. Per 1961–1965 metus biblioteka iš įvairių asmenų įsigijo 506 knygas [10]. Senųjų dokumentų dovanėjo ir didžiosios Lietuvos

bibliotekos. 1962 metais gauta 1076 egz. knygų siunta iš tuometinės LTSR mokslų akademijos bibliotekos (dabar – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). Tai buvo knygos ir žurnalai, išleisti tarpukaryje Tilžėje, Seinuose, Šiauliuose, Vilniuje, Marijampolėje ir kituose miestuose. Spaudinių iš Knygų rūmų fondo dovanėjo šiaurietis Antanas Ulpis. Komplektuojant senąją literatūrą daug padėjo tuometinės LTSR respublikinės bibliotekos (dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos) mainų fondas.

Komplektuoti senąją literatūrą tarybiniais metais buvo sudėtinga ir rizikinga. Bibliotekoje spec. fondo nebuvo, bet joje dirbo tikri knygos mėgėjai entuziastai, kuriems rūpėjo išsaugoti tikrąsias kultūros vertybes. Tai Birutė Knizikevičienė, Janina Kaškelienė, Genė Mačiulskienė, Olga Guntienė, Rūta Žirgulytė. Važiauta į antikvarinius knygynus Kaune ir Vilniuje, „kautasi“ aukcionuose. Savo atsiminimuose G. Mačiulskienė pasakoja, kaip įsigudrino ir sąskaitas knygynuose įforminti, ir nurašymo aktus suklastoti [6].

Šiuo metu senosios knygos saugomos dviejuose skyriuose: Informacijos skyriuje Kraštotyros skaitykloje ir Dokumentų saugojimo skyriuje. 1955 metais remiantis kitų bibliotekų saugyklų patirtimi nuspręsta knygas dėstyti pagal formatus. Senosioms knygoms Dokumentų saugojimo skyriuje suteiktas S formatas. Kraštotyros skaitykloje naudojama UDK knygų sustatymo sistema.

Seniausia bibliotekos fondų knyga lietuvių kalba yra Vilniuje 1816 metais išleistas *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu*, o seniausios užsienio kalba knygos leidimo metai yra 1685-ieji. Senujų knygų lietuvių kalba yra per 6350 egz., užsienio kalbomis per 3343 egz. ir per 250 pavadinimų periodinių leidinių, leistų iki 1945 metų. Pagal susiklosčiusias bibliotekos tradicijas S formatas suteiktas ir išėivijoje leistoms knygoms. Jų yra apie 2000 egz.

Senieji spaudiniai nėra laisvai prieinami skaitytojams. Juos pagal užsakymo lapelius paduoda bibliotekos darbuotojas. Nėra leidinių, kuriems skaityti reikėtų specialaus administracijos leidimo. Su šiuo fondu dirba visi minėtų skyrių darbuotojai. Nėra ir specialių dokumentų saugojimo sąlygų.

Ilgus metus kauptų knygų dalis viešai skaitytojams pristatyta 1987 metais pirmą kartą surengtoje senųjų knygų parodoje. Apgimimo metais sistemingai rengtos teminės senųjų knygų parodos sulaukė didelio skaitytojų susidomėjimo. Domėjimasis senosiomis knygomis padidėjo, kai Šiaulių kolegija pradėjo rengti bibliotekų specialistus. Ypač domimasi spaudos draudimo metais leistomis knygomis.

Yra dokumentų, kurių aktualumo ir vertės neslegia laiko dulkės. Jie dažnai užsakomi ir skaitomi. Nesenkamas istorinių faktų šaltinis apie Šiaulių miestą ir kraštą yra 1930–1938 metų Šiaulių metraščiai, 1588 metų Lietuvos statutas, teisės knygos – P. Leono *Teisės enciklopedijos paskaitos* (Kaunas, 1931) ir *Sociologijos paskaitos* (Vilnius, 1939), ekonomikos knygos – V. Jurgučio *Bankai* (Kaunas, 1940) ir *Pinigai* (Kaunas, 1938), taip pat knygos literatūros (Juozo Ambrazevičiaus), istorijos, administracinio suskirstymo klausimais. Dažnai skaitomi žurnalai „Kultūra“, „Gimtasai kraštas“, „Romuva“, „Dienovidis“.

Daug dėmesio skiriama Šiauliuose leistų knygų ir knygų apie Šiaulius, Šiaulių kraštą komplektavimui. Šiauliuose 1919–1940 metais išleistas 91 periodinis leidinys [2], iš jų 19-os pasirodė tik vienas numeris. 1923–1937 metais išleista 356 pavadinimų knygos. Ilgesnį ar trumpesnį laiką mieste veikė 19 spaustuvių [9].

Didžiausią įtaką leidybiniame XX a. pradžios gyvenime turėjo „Kultūros“ bendrovė, įsteigta 1920 metų lapkričio 26 dieną. Steigimo iniciatorius – Peliksas Bugailiškis. Bendrovės moto „Švieskis ir šviesk!“ Bendrovė sau kėlė tokius tikslus: leisti ir platinti lietuviškas knygas, kelti žmonių kultūrą, aprūpinti lietuviškas mokyklas vadovėliais. Virginijos Šiukščienės ir Audronės Tamulienės parengtoje rodyklėje „Kultūros“ bendrovės leidiniai Šiaulių „Aušros“ muziejuje“ (Šiauliai, 1995) užregistruoti 132 leidiniai. Povilo Višinskio bibliotekos fonduose trūksta tik kelių kataloge registruotų knygų. Nuo

1927 metų „Kultūros“ bendrovės veiklą tęsė Kultūros švietimo draugija. Tikslas – „platininti tarp žmonių švietimą ir padėti jiems išmintingai išnaudoti liuosą laiką.“ Draugija įsteigė Povilo Višinskio universitetą, įkūrė knygyną, atidarė biblioteką, leido žurnalą „Kultūra“. Išleido apie 25 leidinius.

„Lietuvos“ knygynas Šiauliuose veikė 1919–1938 metais. Savininkas Liudas Jakavičius rašė, kad per tą laiką „išleidau 2 milijonus egzempliorių įvairaus turinio knygų-knygelių, kalendorių ir pan. Tie skaičiai patys už save kalba ir rodo, kad „Lietuvos“ knygyno leidinius liaudis noriai skaito“ [1]. Vėliau L. Jakavičius savo verslą perdavė „Žiedo“ knygyno savininkui Feliksui Maksvyčiui. Leidybinę veiklą plėtojo „Vilties“ draugija. Šiaulių kraštotyros draugija, buvusi visų Lietuvos kraštotyrininkų jungtimi, leido žurnalą „Gimtasai kraštas“, „Šiaulių metraščių“. Juose publikuota medžiaga aktualumo ir vertės nepraranda iki šiol. Bibliotekos fonduose yra po vieną kitą leidinį, išleistą „Aukuro“ ir Brevdos knygynų, Mokytojų kooperatyvo, Šiaulių berniukų gimnazijos mokinių kooperatyvo, Dramos teatro, Šiaulių jaunųjų literatų kolegijos. Seniausios 1908 metais šiauliečių leistos knygos yra Jovaro *Poėzija* ir *Jausmų kibirkštėlės*.

Šiauliuose leistos knygos yra labai įvairios tematikos, apimties, meninės išvaizdos. Knygų tematiką lėmė leidėjų tikslai šviesti ir lavinti liaudį. Gausu mokslo populiariosios literatūros. Knygos apie visuomenės istoriją, visuomeninius reiškinius: P. Tarasenkos *Gimtoji senovė* [s. a.], R. Viper *Senovės*

Europa ir Rytai (1924), N. Rubakino *Ap sakymai apie didžiuosius įvykius įvairiais laikais ir įvairiose tautose* (1925) ir *Iš tamsios praeities į šviesią ateitį* (1923), M. Šalčiaus *Kaip susikūrė Jungtinės Amerikos valstybės* (1922), P. Bugailiško *Kaip gyvena norvegai* (1921), o didžiausias veikalas yra trijų dalių H. G. Welso *Pasaulio istorija* (T. 1, 2 1925; T. 3 1935).

Įvairūs gamtos klausimai aprašyti šiose knygoose: K. Aleksos *Kas yra gyvulių inks tintas?* (1921) ir *Paukščiai. Jų kiaušiniai, lizdai, vaikai, kelionės* [s. a.], N. A. Borodino *Gamtos mokslai ir jų taikinimas gyvenimui* (1925), V. Ruzgo *Kaip augalai rinkti gerbarai ir kolekcijos daryti* (1925), *Elektra ir jos istorija* [s.a.], K. Evaldo *Gamtos pasakos* (1923), P. Rozegerio *Kalnuose ir miškuose* (1926), E. Švederio *Mūsų kūdra* (1923) ir kt. Higienos pagrindai ir reikalavimai pateikti K. Dineikos *Moters kūno kultūroje* (1924), o knyga *Kraujo lašo kelionė* (1924) skirta vaikams supažindinti su žmogaus kūnu, anatomija, fiziologija. Naudingų patarimų įvairioms ligoms gydyti yra V. Dzinzelieto knygoje *Kai kurios žmonių ligos ir kaip jas gydyti arba daktariška knyga* (1927).

Ekonomikos, ūkio klausimais rašoma knygoose: A. Bach *Ekonominiai bruožai* (1923), Dz. Budrio *Socialistinis ir kapitalistinis ūkis* (1925), *Visuomenės ūkio istorija* (1925), B. Černiausko *Kaip pelnyti pinigus, taupyti juos ir likti turtingu* (1937).

Teisinių žinių pagrindai dėstomi G. F. Šeršenevičiaus *Bendrasis teisės ir valstybės mokslas* (1925), K. Zubausko *Kaimo advokatas: byloms vesti vadovėlis* (1928).

Daug dėmesio buvo skiriama vadovėlių leidybai. Tai įvairūs mokykliniai vadovėliai, pedagogikos ir metodikos knygos, patarimų, pamokymų leidiniai. Daugiausia vadovėlių išleido „Kultūros“ bendrovė. Jų yra ir tarp kitų leidėjų darbų. Tai elementoriai pradedantiesiems, kalbos, literatūros, aritmetikos, gamtos ir kitų dalykų vadovėliai: J. Murkos *Mažasis lietuvių kalbos vadovėlis* (1927), V. Rostausko *Artutinis skaičiavimas* (1932), J. Trečioko *Mūsų istorijos pradžiamokslis* (1923), J. Trojanovskio *Gamtos mokslo vadovėlis* (1928), J. Koncevičiaus *Bažnyčios istorijos vadovėlis* (1928), J. Gobio *Visuomenės mokslo vadovėlis* (1924), O. Seinig *Mąstomoji paįsyba* (1921) ir kt. Mokomajai literatūrai skirtinas *Vienasėdžio ūkis: naujakuriamas vadovėlis* (1924). Brundalo *Sodžiaus vaidintojams* (1924) – pirmoji Lietuvoje knyga teatro klausimais. Joje pateikta pasaulio teatro istorijos bruožų, žinių apie dramaturgijos žanrus, patarimų režisieriams, vaidintojams. S. Janušausko *Šokimai* (1923) supažindina su šokių pagrindais ir fiziniai pratimais.

Gausu grožinės literatūros. Tai įvairių žanrų lietuvių autorių kūriniai, verstinė literatūra suaugusiesiems ir vaikams. Jau minėtos Jovaro poezijos knygelės, S. Gegeckos *Sutemų dainos* (1930), V. Kudirkos *Laisvos valandos* (1929), K. Binkio *Dainos: žmonių poezijos antologija* (1922) ir kt. Dramos ir prozos originalūs ir verstiniai kūriniai: Butkų Juzės *Palaidūnas* (1925), A. Lasto *Lietuvos knygnešio likimas* (1925), V. Hugo *Paskutinė diena nuteisto mirti* (1931) ir *Našlaitės vargai* [s.a.], W. Shakespeare'o *Otelo* (1924) ir kt.

Vaikams leistos pasakos, scenos vaizdeliai, eilėraščiai: J. Geniušo *Scenos vaizdeliai vaikų teatrui* (1924), *Aidos Našlaitė ir miško kertelė* (1925), J. Rainio *Aukso žirgas* (1925) ir kt. Gražiausios yra Kazio Šimonio iliustruotos knygos *Batuotas katinas* (1922), *Eglė žalčių karalienė* (1924), *Broliuukas ir sesutė* (1924).

Gražaus ir išmintingo tarpusavio bendravimo mokoma S. Smailso knygose *Būdo įtaka* (1923), *Šeimos įtaka* (1924), *Pareiga ir tiesumas* (1924). Konkretūs ir dalykiški patarimai rengiant ir statant knygų lentynas, katalogus pateikiami P. Ladevigo knygelėje *Mažas knygynas, jo įrengimas ir tvarkymas* (1924). Knygoje *Lietuvių raštvedys (namų advokatas): pamokanti knyga, kaip rašyti laiškus, pasveikinimus, prašymus, skundus, vekselius, testamentus, įgaliojimus, sutartis ir kitus raštus gražiai, teisingai ir tinkamai sustatytus, kiekviename dalyke ir kiekvienam žmogui* (1925) teigiama, kad rašyti mokančių yra daug, bet žinančių, kaip parašyti įvairios paskirties dokumentus, nedaug.

Yra keletas žodynų, o šmaikščių ir įvairių paskaitymų randama *Juokų kalendoriuose* (1923, 1936, 1937), J. Orento *Meilės kalboje pašto ženklais* (1923) ir kt.

Bibliotekos fonduose saugomos 107 pavadinimų knygos, išleistos iki panaikinant spaudos draudimą. Jų tematika, apimtis, fizinė būklė skiriasi. Tai yra grožiniai kūrinėliai, knygelės istorijos, religijos, gamtos mokslų, bendrų mokslo dalykų, žemės ūkio, kalbotyros, technikos, medicinos ir literatūros klausimais. Grožinės literatūros knygelės yra mažiausios apimties. Tai Lazdynų Pelėdos kūrinėliai *Judošius* (Tilžė,

1902), *Kas priešius?* (Tilžė, 1900), *Klajūnas* ([Bitėnai], 1902), *Sugriautas gyvenimas* (Tilžė, 1901); G. Petkevičaitės-Bitės *Kova* (Tilžė, 1900), *Nebepirmas* (Bitėnai, 1902), *Eilės Pranciškaus Vaičiaičio* (Plimutas, 1903), Silvestro Gimžausko *Kelios istoriškos dainos* (Vilnius, 1863), Vilkutaičio *Amerika pirtyje* (Tilžė, 1895), Žemaitės *Paveikslas* (Tilžė, 1901). Yra keletas į lietuvių kalbą išverstų kūrinių: Elizos Ožėškienės *Šunadvokatis* ([Bitėnai], 1901), Adomo Mickevičiaus *Gražina, Diedai* (Plimutas, 1899).

Istorinės tematikos knygos yra didesnės apimties. Dar prieš lietuviškos spaudos draudimą išleistas Motiejaus Valančiaus *Žemajtiu wiskupistes* 1 ir 2 dalys (Vilnius, 1848), Jono Šliūpo *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* (Plimutas, 1904), *Lietuvių pratėviai Mažojoje Azijoje nuo senovės iki jie pateko po valdžia persų* (Čikaga, 1899), Simono Daukanto *Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje* ([Bitėnai], 1899). Istorikai susieta lietuvių ir lenkų tautų istorija atskleidžiama Jono Basanavičiaus knygoje *Lenkai Lietuvoje* (Čikaga, 1903), Gabrielio Landsbergio-Žemkalnio *Lenkai ir lietuviai nuo 1228 iki 1430 m.* (Čikaga, 1899). Šią temą tęsia Antano Miluko parengtas ir išleistas *Lietuviškas albumas* (Šenandoch, 1900).

Šventasis Raštas, Evangelijos tiesos išdėstytos *Evangelis ant nedelios dienų* (Vilnius, 1865) – tai vienintelė turima knyga, kurioje lietuviškas tekstas parašytas rusiškėmis raidėmis. Knygą, *Nobaztininko Jono Oranto buvusio wyriausio Wyskupo Kunigaiksztysteje Liūneburkyj*, išleista gotikiniu šriftu Berlyne

1864 m., sudaro šešios knygos apie tikrą krikščioniškumą.

Eduardo Volterio *Lietuviškoje chrestomatijoje* (Sankt Peterburgas, 1901) apžvelgiama lietuviško rašto raida. Tekstai pateikti lietuvių, latvių, prūsų, rusų kalbomis. Lietuviškų tekstų antraštės spausdinamos rusų kalba. Knygoje skelbiami XVI–XIX a. raštijos paminklai. Yra ir ištraukų iš Kėdainių 1653 metų bažnytinių knygų, Spudulio užrašytų Kurtuvėnų apylinkių tautosakos pavyzdžių.

Jono Basanavičiaus *Prie historijos musun rašybos* (Tilžė, 1899), Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatika* (Tilžė, 1901) pateikia lietuvių kalbos ir rašybos žinių. Saugoma ir Antano Lalio *Lietuviškos ir angliškos kalbų žodyno* pirma dalis *Lietuviškai–angliška* (Čikaga, 1903).

Minint šimtąsias lietuviškos spaudos atgavimo metines bibliotekoje rengtas seminarų ciklas, sudarytas Šiaulių apskrities bibliotekų fonduose esančių to laikotarpio knygų katalogas „Senieji spaudiniai Šiaulių apskrities viešosiose bibliotekose“ (2004).

Senosios knygos saugo ir priklausomybės ženklus. „Amžių būvyje atsiradę knygos ženklai – nuosavybės įrašai, ekslibrisai, supereklibrisai, knygos antspaudai – yra reikšmingi kultūros, knygos istorijos objektai, o dažnai ir įdomūs meno kūriniai.“ [3] Bibliotekos fonde esančiose knygose rasta ekslibrisų, įrašų ir antspaudų. Šiaulių krašto knygos priklausomybės ženklus tyrinėjantis Šiaulių universiteto Humanitarinio fakulteto lektorius Jonas Nekrašius mini ir mūsų bibliotekos knygose esančius priklausomybės

ženklus [7; 8]. Knygose rasta G. Bagdonavičiaus, M. Biržiškos, P. Bugailišio ir dar keletas kitų ekslibrisų. Dedikacinių įrašų savo knygose yra palikę S. Šalkauskis, V. Krėvė, J. A. Herbačiauskas, J. Eretas. Didžiausią priklausomybės ženklų dalį sudaro antspaudai. Jie yra asmeninių bibliotekų, mokslo, mokymo įstaigų, viešųjų bibliotekų ir knygynų, kariuomenės bibliotekų, įvairių organizacijų, draugijų, antspaudai ne lietuvių kalba. Jie teikia informacijos apie knygų kelius, bibliotekų paplitimą, žmonių pomėgius, bendravimą.

Į bibliotekas atėjusios naujos technologijos nenurungia knygos, o sudaro naujas

galimybes ir būdus pažinti knygos pasaulį. Senosios knygos su jose esnais priklausomybės ženklais matomos elektroniniame kataloge. Atsiveria naujos galybės tirti, lyginti, ieškoti. Skaitytojas, besidomintis savo krašto istorija ir kultūra, gali rasti atsakymus į daugelį jam rūpimų klausimų. „Aušra“ ir „Varpas“, karo metais suskambę „Varpai“, lietuviškos spaudos draudimo metais išsaugotos knygelės, P. Višinskio parengtas vieno lapo raidynas, S. Matjošaičio, J. Murkos ir kitų autorių parengti vadovėliai, įvairios tematikos kalendoriai – visa tai neįkainojamas bibliotekos turtas, rašytinio kultūros paveldo dalis.

NUORODOS

1. JAKAVIČIUS, Liudas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*. Šiauliai, 1939, p. 311.

2. JANČAUSKIENĖ, Reda. *Šiaulių spaudos istorija*: diplominis darbas. Šiauliai, 1986. 69 lap. Mašinosraštis UDK: 002. 2 (474.5)(091).

3. KISARAUSKAS, Vincas. *Lietuvos knygos ženklai*. Vilnius, 1984, p. 5.

4. KNIZIKEVIČIENĖ, Birutė. Rinkime spaudą apie savo miestą. *Raudonoji vėliava*, 1960, bal. 1.

5. KNIZIKEVIČIENĖ, Birutė. Literatūra apie Šiaulius. *Raudonoji vėliava*, 1964, liep. 14.

6. MAČIULSKIENĖ, Genė. Retų ir antikvarinių leidinių komplektavimas Šiaulių apskr. P. Višinskio viešojoje bibliotekoje. *Rankraštis*. 1999.

7. NEKRAŠIUS, Jonas. Naujos žinios apie Šiaulių krašto knygos nuosavybės ženklus. *Tarp knygų*, 2006, nr. 12, p. 17.

8. NEKRAŠIUS, Jonas. *Lietuva knygos ženkluose = Lithuania in bookplates*: (XVI a.–XXI a. pr.). Šiauliai, 2009, p. 57, 71.

9. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvs*. Vilnius, 1998, p. 301–310.

10. ŽIRGULYTĖ, Rūta. Senosios knygos. *Šiaulių naujienos*, 1989, saus. 12.

Įteikta 2011 m. vasario mėn.